

Ismeretlen illusztrált röplap a mohácsi csatáról. A bambergi Staatsbibliothek gyűjteményében meglehetősen nagy számban vannak egylapos nyomtatványok. Ezek között került elő egy a mohácsi csatáról szóló verses röplap, melynek nincs nyoma a kérdéssel foglalkozó gazdag szakirodalomban (1. kép). Az aprónyomtatványok bambergi cédulakatalógusában tévesen 1626-ra datálták, a 16. századi német egyleveles nyomtatványok Geisberg által összeállított katalógusában nem szerepel.¹ Farkas Gábor Farkas 2000-ben a mohácsi csatavesztés európai visszhangjáról írt tanulmányában öt egykorú német népéneket² és tíz újságlapot említ, és „ezek 33 kiadását és megálapíthatatlan számú utánnymatát”, ezt viszont nem.³ A Bambergben előkerült, alább közölt szöveg szintén egy variáns, de egyrészt a hozzá társuló metszet miatt, másrészt irodalomtörténeti és műfajtipológiai szempontból érdekes lehet rövid ismertetése.⁴

A nyomtatvány maga fólió nagyságú, felső részén a cím található, alatta egy nagy méretű színezett fametszet, legalul pedig 38 sornyi szöveg a csatáról szabad hangsúlyszámú, párrimes Knittelversben.⁵ Könyvtári jelzete VI Ba 129. A lap jobb felső részén egy 70-es szám szerepel, valószínűleg egy régi katalógus jelzete. A metszet egy papírra lett nyomva, nem több részletből lett összeragasztva, de több, pontosan öt nyomódúcot használtak hozzá. A felső rész egyben van, de az alsó részen az illesztés pontatlansága miatt látszik, hogy négy különböző részből állították össze.⁶ Valószínűleg Joseph Heller műgyűjtő adományozta a könyvtárnak.⁷

¹ GEISBERG, Max, *The German Single-leaf Woodcut 1500–1550*, szerk. W. L. Strauss, I–IV., New York, Hacker Art Books, 1974.

² A 19. századi német irodalomtörténészek Rochus von Liliencron nyomán a történelmi tárgyú, gyakran anonim verseket a „historische Volkslied” műfajába sorolták be. Ezt a műfajnevet fordították hagyományosan népéneknek. A terminus félrevezető, nehezen használható, helyette a „historisch-politische Ereignislied”-et javasolja Karina Kellermann. L. id. *Abschied vom „historischen Volkslied”*, *Studien zu Funktion, Ästhetik und Publizität der Gattung historisch-politische Ereignisdichtung*, Tübingen, Niemeyer, 2000.

³ FARKAS Gábor Farkas, *II. Lajos rejtélyes halála I.* = *Magyar Könyvszemle*, 2000, 443–463.

⁴ Ezúton szeretnék megköszönni Dr. Lutz Mahnke, a zwickaui könyvtár igazgatója, Stefan Knoch, a Bambergi Állami és Városi Könyvtár igazgatóhelyettese, Patrizia Noel Aziz Hanna, Erika Zeltner, Király Edit és Gerald Raab segítségét.

⁵ A nyomtatvány pontos méretei: vízszintesen 37,6 cm és 37,4 cm között van a méret, függőlegesen kb. 28,2 cm. Sarkain enyhén hiányos, töredezett.

⁶ Felső rész: 12,3–13,5 cm, középső rész: 5 cm, alsó rész: kb. 9,8 cm. A középső és alsó rész vízszintesen pontosan félbe van felosztva.

⁷ A feltételezett donátorról, aki 1798. szeptember 22-én született Bambergben I. Friedrich LEIT-SCHUH, *Katalog der Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Bamberg*, 2. kötet, *Die Handschriften der Helleriana, mit einer Einleitung: Joseph Heller und die deutsche Kunstgeschichte*, Lipcse, Hucce, 1887.

Des Zürküebel Keyfers 8 Olympionfchlachet, somit dem Königin von Ungern getethen. Zinno R. M. C. C. VI.

76

Das man sich Künigin Fronpobert Perret
 Es ist in dem fecht wib zuwangigsten Jar
 Als das die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande
 In dem fecht zur Schenk rief sie den König
 Und als die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande

Schickte dich nicht in dem Schenke Lande
 Das man sich in die Schenke Lande
 Und als die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande
 In dem fecht zur Schenk rief sie den König
 Und als die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande

Was dem 11. und 12. Jahr
 Die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande
 In dem fecht zur Schenk rief sie den König
 Und als die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande

Die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande
 In dem fecht zur Schenk rief sie den König
 Und als die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande

Die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande
 In dem fecht zur Schenk rief sie den König
 Und als die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande

Die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande
 In dem fecht zur Schenk rief sie den König
 Und als die Königin mit dem König
 Von dem Lande nach dem Lande

1. kép. A mohácsi csata. Egyetemes nyomtatvány, Nürnberg, 1526. (A bambergi Staatsbibliothek engedélyével. Fotó: Gerald Raab)

Íme a szöveg átírása:⁸

Cím: Des Türckischen Keysers Solymon schlacht / So mit dem König von Hungern gethan, Anno re. XXVI.

Als man zalt Tausent fünffhundert für war
 Und in dem sechs und zweinzigen Jar
des herbstmonats an fünfften tag
hört man in Hungern grosse klag
 Wie der Türck wer in dem landt [5]
 In dem sich der König rüst zuhandt
 Umb hilff thet er auss schreyben
 Damit er den Türcken möcht vertreyben

b oszlop
 Schickt botschafft in das Behemer Landt
 Da wurden im zu geschickt zuhandt [10]
 Bey zweintzig Tausent man
 Die auff Ofen zugen von stundan
 Begunden ir leger da schlahen
 Und die schlacht mit dem Türcken anzufahen
Mit seinem volck da was im gach [15]
Dem Türcken unter die augen zoch

c oszlop
Wol auff Mahayscher hayd
Da geschach manchem Christen layd
 Wol durch hanen und stechen
 Davon ir hertz mocht zubrechen [20]
 Vor solchem jamer und schmerzen
 Erst hub der Türck mit in an zuschertzen
 Das er war erst worden gewar
Wie der Hunger hielt keyn ordnung gar

d oszlop
 Do zoch er mit macht auff sie daher [25]
 Mit zwey hundert tausent oder mehr
 Und thet ir vil zu todt schlagen
 Und auch eyn guten teyl verjagen
König Fürsten und Herrn wol bewert
Zweintzig tausent blyben da versert [30]
Vierthalb hundert wurden gefangen
 Gar redlich und ausserlessne mannen

⁸ Az átírásban az i és j betűket értelmeztük. Az eredetiben nincs központosítás, ezt mi is elhagytuk, a kis- és nagybetűket is tükröztük.

e oszlop:

Do der Hunger die schlacht verloss

Nam im der Türck all seyn veld gschoss

Und eylet auff Ofen die feste Stat

[35]

Die nam er ein gar drat

Darnach er sie verbrent

Got von uns disen jamer went

(A szöveg hozzátétőlegesen fordítása: 1526-ban, szeptember 5-én nagy panasz hallatszott Magyarországon, amikor a török megérkezett az országba, hogy megmérkőzzön a királlyal. A király segítségért írt, hogy így le tudja győzni a törököt. Követséget küldött Csehországba, küldtek is neki vagy húszezer embert, akik Budára vonultak, és ott elkezdtek felverni a táborukat, és előkészíteni a csatát a törökök ellen. A seregével a török szeme láttára felvonult a mohácsi mezőn, ahol aztán sok keresztény odaveszett, mert a törökök ütötték-vágták és leszárták őket, s ennyi baj s bánat láttán megszakadt a szívünk és amikor a török látta mint bomlik meg a rend a magyar seregben, akkor húzta el csak igazán a nótájukat. Erre aztán nagy erővel rájuk tört, kétszázezer vagy több emberrel, és sokat levágott és még többet elkergetett, a királyt, hercegeket és fontos urakat. Húszezren maradtak ott sebesülten, háromszázötvenen foglyul estek, nemes és kiváló emberek. Így vesztették el a magyarok a csatát: a török az összes földjüket elvette, és az erős város, Buda ellen sietett, amit be is vett, majd fel is gyújtott: Isten óvjon minket ettől a kintől.)

Mint látható, a szöveg vajmi kevés pontos részletet árul el magáról a csatáról, rövid és semmitmondó. A végén, mint az gyakori a hasonló, vesztes csatákról, elemi csapásokról hírt adó kora újkori versekben vagy prózai röpiratokban, arra kéri Istent, a szerző saját közösségét védje meg a hasonló szenvedésektől. Hiányzik viszont a szöveg végén megszokott, a szerző vagy a nyomdász nevét említő utalás.

A röpirat szövege különösen közel áll egy, a kutatás által régóta ismert dalhoz, mely a legkorábbi ismert beszámoló a csatáról, egyike az öt Mohácsról írt „népéneknek”, amit a szakirodalom felsejrol.⁹ Ez a Später Tonban írt, százhusz soros, nyolc versszakos dal, ha nem is hosszan, de beszámol a csata előkészületeiről, megnevezi több résztvevőjét, magyar áldozatát.¹⁰ Szerzője, a máshonnan

⁹ LILIENCRON, Rochus von, *Die historische Volkslieder*, 3. kötet, 402. sz. A vers két fennmaradt kortárs nyomtatványból ismert, a korábbi, 1526-ra datált magángyűjteményben (Scheurl-Bibliothek), a későbbre, 1530 tájára datált a zwickauai Ratsschulbibliothekben található. A Scheurl-Bibliothek példánya Hans Hergot, a zwickauai felesége, Kunigunde Hergotin műhelyében készült a *Repertorium der Sangsprüche und Meisterlieder des 12. bis 18. Jahrhunderts* szerint (szerk. Horst Brunner, Burghart Wachinger, 1. kötet: *Einleitung, Überlieferung*, Tübingen, Niemeyer, 1994, 483). A zwickauai példány digitális másolatát Dr. Lutz Mahnke, a zwickauai könyvtár igazgatója bocsátotta a rendelkezésünkre. A nyomtatvány azonosító száma a 16. századi német nyomtatványok adatbázisában VD16 S 8363 (Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts). A Scheurl-Bibliothek példánya hiányzik a VD16-ból.

¹⁰ Sok történeti pontatlanság van ebben a dalban is, de még mindig sokkal több tény, mint a másik négy kortárs éneken, melyek közül kettő pusztán siratóének az özvegy Mária királyné nevében, és a másik kettő is Lajos király sorsára koncentrál, keveset foglalkozik magával a csatával. L. PUKÁNSZKY Béla, *Mohács és az egykorú német közvélemény = Mohácsi emlékkönyv*, szerk. Lukinich Imre, Budapest, 1926, 277–294. Műfajtipológiai szempontból Mert Sporer dala áll legközelebb a magyar tudósító énekekhez, I. SELÁF Levente, *Between Lyrics and Epics: The Great Turkish War in German, Italian and Hungarian „Ereignisliedern” = Warum Lyrik?*, szerk. Ursula Kundert, Johan Oosterman, Genf, Droz, 2014 (megjelenés előtt).

nem ismert Mert Sporer a vers végén megnevezi magát. Voltaképpen a két szöveg, a dal és a párrímes vers körülbelül 18 sora (ez a bambergi röplap szövegének majdnem a fele) megegyezik egymással.¹¹ A kérdés az, melyik lehet a korábbi, és melyik városhoz, nyomdához köthető a Bambergben előkerült egylapos nyomtatvány.

A dal formája és dallama, a Später Ton a 13–14. századi költő, Frauenlob (1250/1260–1318) leleménye, és különösen népszerű volt a mesterdalnokok körében. Dalt költeni ebben a formában a bonyolult rímszerkezet, váltakozó szótagszám, rögzített dallam miatt sokkal komolyabb kihívást jelentett, mint egy párrímes Knittelvers megszerkesztése. A szövegátvétel illusztrálására itt közlöm a dalból az utolsó strófát, melyben jelölöm a párrímes szövegben is előforduló sorokat, rímeket:

Küng, fürsten und herrn wol bewert,
zweinzg tausent bliben da versert,
vierthalb hundert neun, weiter hörte,
wurden gefangen, ausserlesne manne.
Do der Unger die schlacht verlos,
der Türk nam im all sein veldgshoss,
 anderthalb hundert klein und gross,
 bei tausent wägen fürte er mit im von danne.
 Noch eins merket: der bischof da von Grane
 nam vil guts vor der schlacht, hub sich darvone,
 der warb trewlos und bleibt biss an sein ende.
 Der das lied hat newes gedicht,
 Mert Sporer ward also bericht.
 Christus halt uns in seiner pflicht,
 wer das begert, der sprech mit herz amende!

Ahogy látható, a párrímes szöveg Buda felgyújtásával fejeződik be, míg a dal vége a harcban elesett Szalkai Lászlót vádolja, alaptalanul, a csata utáni erkölcstelen viselkedéssel. Bleyer Jakab 1897-ben megjelent tanulmányában felhívja rá a figyelmet, hogy Mert Sporer dalának elején az szerepel, hogy a csatavesztés híre szeptember 13-án jutott el a költőhöz.¹² Ebből arra következtet, hogy ekkor még nem tudhatott Buda szeptember 11-én történt bevételéről, és ezért nem számol be róla. Ha erről tudomása lett volna, nem mulasztotta volna el. A párrímes szöveg viszont ezzel zárul, tehát, ha Bleyer érvelését elfogadjuk, mindenképp későbbi a dalnál.

A párrímes szöveg egyértelműen a nyomtatvány nagyobbik részét betöltő impozáns csatakép illusztrálására szolgált, annak van alárendelve. A színezett metszeten az összecsapást látjuk két szinten, felül és alul, balról a magyar, jobbról a török csapatokat. Fent a gyalogosok, lent a lovasok csapnak össze. A kép egyértelműen mutatja a törökök túlsúlyát és győzelmét, a hátsó sorokban a keresztények mindkét színtéren már visszafordultak, menekülnek. Az élénk színekkel kifestett ruhák a végsőkig fokozzák a jelenet mozgalmasságát. Egyes színeknél (szürke, zöld, narancssárga) különböző árnyalatokat használt a festő, ami ha csekély mértékben is, de mégis modellálja az alakokat és segíti a térérzékeltetést. Érdekes, hogy a keresztény seregek zászlóin vörösre festett alapon fehér (ezüst) oroszlán, tehát a cseh címer látható. Úgy tűnik, hogy a metszet II. Lajost inkább cseh és nem magyar királyként ábrázolja.¹³ A metszet és a vers készítője egyébként is mintha a csehek

¹¹ A versben aláhúztuk a Mert-Sporer-dallal közös szövegrészeket.

¹² BLEYER Jakab, *Magyar vonatkozású német történeti népelemek 1551-ig = Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1897, 346.

¹³ Egy 1527-es augsburgi röplapon, melynek metszete a Székesfehérvárra vonuló Ferdinánd

2. kép. A mohácsi csata. Fametszet egy 1526-ös kölni röplap címoldaláról

íránt érdeklődne különösen. Az egyetlen részlet a csata leírásából, amit nem találunk meg Mert Sporer dalában, a Csehországba küldött segélykérő követségre és a húszezer fős cseh segítségre vonatkozik (aminek van is alapja a megbízható történeti források szerint). A képi ábrázolás azt sugallja, mintha csak csehek küzdöttek volna a törökök ellen, és a szöveg részben ezt támasztja alá.

A keresztények heraldikailag beazonosítható zászlajával szemben a török gyalogosok felett megjelenő skorpiós lobogók csak szimbolikus szinten értelmezhetők. A skorpió motívuma Ezékiel könyve alapján (Ez. 2.6) jelent meg a középkor folyamán Zsinagóga, valamint a Jézust keresztre feszítő zsidók zászlaján. A bestiáriumban is Krisztus ellenségeit és általában a pogányok hitetlenségét és megátalkodottságát szimbolizálja.¹⁴ 1488-ban, a Thuróczi-krónika augsburgi kiadásakor így kerülhetett skorpió a tatárok egyik lobogójára a Rogerius-féle *Carmen miserabile* tatárjárást ábrázoló fametszetén. Bő negyven évvel később a krónika ábrázolásának középső része, beleértve a skorpiós zászlót is, újrametszve tűnt fel egy olyan 1522-es augsburgi röplapon, ahol ezúttal nem a tatárokat, hanem a törököket és az általuk fogságba ejtett magyarokat láthatjuk.¹⁵ A mohácsi

királyt és kíséretét ábrázolja, szintén csak a cseh zászló látható, annak ellenére, hogy a nyomtatvány címe határozottan magyar és cseh királynak nevezi az uralkodót. *Künig Ferdinande zu Hungern vnd Beheim...*, [Augsburg, Heinrich Steiner, 1527], VD16 K 1842. Az OSZK-ban őrzött példány jelzete Röpl. 78.

¹⁴ Vö. S. BRAUNFELS, *Skorpion = Lexikon der christlichen Ikonographie*, szerk. E. Kirschbaum, 4. kötet, Róma, Freiburg im Breisgau, Bazel, Bécs, Herder Verlag, 1994, 170–171.

¹⁵ *Ain Ermanung wider die Türcken...* [Augsburg, Melchior Ramming, 1522], VD16 E 3794. Az OSZK-ban őrzött példány jelzete Röpl. 39.

3. kép. *A mohácsi csata. Fametszet egy 1526-ös kölni röplap címloldaláról*

csata apropóján közreadott ábrázolások közt sem egyedülálló a bambergi nyomtatvány motívuma, ugyanis egy 1526-os kölni röplapon szintén feltűnik a skorpió hasonló összefüggésben, a török lovasok lobogójára rajzolva (2. kép).¹⁶

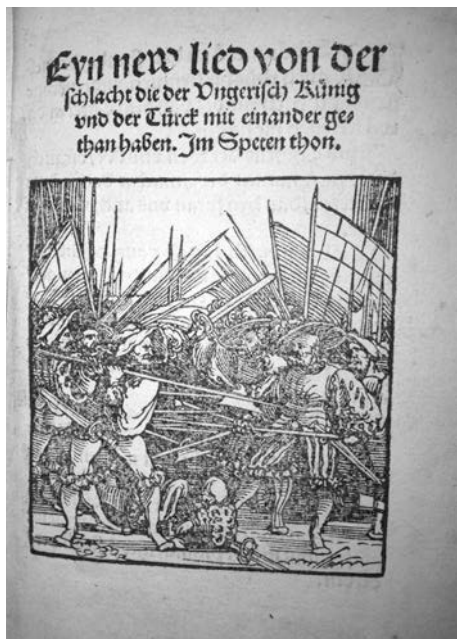
A fennmaradt nyomtatványok alapján a mohácsi csatáról tudósító képes röplapok forgalmazásában különösen jelentős Lipcse és Nürnberg szerepe, ahol városonként négy-öt kiadvány jelent meg az 1526-os török győzelem kapcsán. Más német városok (Würzburg, Hamburg, Strassburg, Freiburg, Erfurt, Köln, Bazel, Augsburg, Speyer) kiadói úgy tűnik, csupán egy-egy nyomtatvány erejéig foglalkoztak az eseménnyel. A kiadványok jellemzően régebbi, témájukban csak többé-kevésbé kapcsolódó metszettel illusztrálták a csata leírását.¹⁷ Képi szempontból az egyik legigényesebb megoldás Michael Blum lipcsei nyomdájából került ki, ahol a skorpiós zászló kapcsán már említett 1526-os kölni metszethez hasonlóan, és a történelmi tényekkel összhangban, ugyancsak egy keresztény és egy török sereg küzdelmét láthatjuk a röpirat címloldalán (3. kép).¹⁸

A nürnbergi kiadványokat érdemes részletesen bemutatni. A csatavesztésről Mert Sporer dala

¹⁶ *New erbarmliche tzyduge...* [Köln, Arnd von Aich, 1526], VD16 N 2129. Az OSZK-ban őrzött példány jelzete Röpl. 63e.

¹⁷ A teljesség igénye nélkül van közöttük keresztény, illetve török várostrom, gyermekeket gyilkoló török katonának, török lovas képe és két keresztény sereg között lefolyó ütközet ábrázolása is. Vö. VD16 B 5796 (OSZK, Röpl. 66), VD16 B 5794, VD16 ZV 2106, VD16 N 1045 (OSZK Röpl. 68), VD16 ZV 11475.

¹⁸ *New zeytung. Die Schlacht des Turckischenn Keysers mit Ludouico etwan König zu Vngern*, VD16 ZV 28052 (OSZK, App. H. 190).

4. kép. Landsknechtek küzdelme.
Hans Schäufelein fametszete
a Mert Sporer-féle mohácsi csatáról szóló
röplap címoldalán, Nürnberg, 1526
(A Scheurl-Bibliothek engedélyével)

5. kép. Landsknechtek küzdelme.
Fametszet a Mert Sporer-féle mohácsi csatáról
szóló röplap címoldalán,
Nürnberg, 1530 körül
(A zwickauer Ratsschulbibliothek engedélyével)

mellett egy prózai leírás is piacra került Nürnbergben, melynek szövegét Jobst Gutknecht és Hans Hergot nyomdája is több ízben kiadta. Gutknecht kiadványát egy keresztények által ostromolt vár ábrázolása illusztrálja, a Hergot által nyomtatott változatban pedig gyermekeket kínzó törökök képe látható.¹⁹ Mert Sporer Hergotnál 1526-ban megjelent dalának címlapján is van egy metszet, melyen landsknechtek küzdenek egymással (4. kép). A kép témája nyilvánvalóan itt sem kapcsolódik a leírt eseményekhez. A metszet egy évvel korábban is feltűnt az 1525-ös parasztfelkelésről szóló egyik röplap címoldalán, Hans Hergot felesége, Kunigunde Hergotin kiadásában. A finom kidolgozása, kvalitásos metszet az 1525-ös nyomtatványban is másodlagos felhasználású, eredeti rendeltetését illetően csak feltételezések vannak. A szakirodalom ezt a fametszetet Hans Schäufelein műveként tartja számon, és egy ismeretlen Dekameron-kiadás közelebről nem meghatározott illusztrációját látja benne.²⁰

A Sporer-dal későbbi, 1530 körüli, Kunigunde Hergotin által megjelentetett kiadásán a lands-

¹⁹ L. pl. VD16 B 5796 (OSZK, Röpl. 66), VD16 B 5791 (OSZK, App. H. 188).

²⁰ *German engravings, etchings and woodcuts : ca. 1400–1700*, szerk. F. W. H. Hollstein, 43. kötet, Rotterdam, 1996, 278b. A Berlinben (VD16 ZV 11804) illetve a Scheurl-Bibliothekben őrzött 1525-ös és 1526-os, Hergot műhelyéhez köthető két nyomtatvány mindaddig elkerülte a művészettörténészek figyelmét, így a képet az egyetlen ismert, Párizsban őrzött próbalevonat alapján hozzávetőlegesen 1534 előttre datálták.

knecht-kép dúcát újrametszették, meglehetősen ügyetlen módon (5. kép).²¹ A Bambergben őrzött egyleveles nyomtatvány metszetét érdemes összehasonlítani ennek a későbbi címlapnak a képével. Szembeszökő mindenekelőtt a kvalitás hasonlósága. Rafinált mozdulatok és bonyolult kompozíciós megoldások, de ügyetlen és következetlen megvalósítás jellemzi mindkét képet. A bambergi csataképen egymást érik az olyan tipikus nürnbergi motívumok, mint a kimondottan Schäußeleinre jellemző ellentétes irányba mozduló törzs és fej, a merész rövidülésben ábrázolt fekvő vagy ágaskodó állat- és emberalakok, vagy éppen a bokrok egymást pikkelyszerűen takaró ágai és az újra és újra előbukkanó fatörzsek. A mohácsi csatáról nem ismert másik egykorú kép, amely ilyen összetett módon mutatná be az eseményt, az ambiciózus célkitűzés és a megvalósítás esetlensége között azonban jelentős ellentmondás feszül. A metsző nyilván másolás útján dolgozott, és az sincs kizárva, hogy a landsknechtek küzdelmét bemutató képhez hasonlóan a teljes kompozíció újrametszés eredménye. A metsző személyét illetően annyi állítható, hogy lehetett akár a Sporer-dal újrametszett címlapját díszítő kép alkotója, de akár egy másik, hasonlóan szerény képességű mesterember is.

Mert Sporer dalának megjelenési helye és a fametszet motívumkincse mellett a bambergi lap gót betűkészlete is a nürnbergi megjelenés irányába mutat. A címsor nagybetűi és a kép alatti vers kisbetűi is megegyeznek a Hergot és Hergotin által vezetett nyomda 1526-os kiadványainak betűivel. Ilyen mértékű megfelelés az elérhető források alapján más német nyomda termékeivel nem mutatható ki.²²

A bambergi röpirat és Mert Sporer dala jó példa arra, hogy két műfajban, kétféle médiumban hogyan lehetett feldolgozni ugyanazt a történelmi eseményt. A képi ábrázolás instruált, ahogy a kölcsönzött dallam és a korábbi ráírt szövegek is meghatározták egy vers hangulatát, részben retorikáját. Ennek megfelelően szinte azonos szöveganyagból erősen eltérő képet kapunk a mohácsi csata lefolyásáról, bár eredménye mindkét forrás szerint a magyar király és az előkelők halála volt. Annak ellenére, hogy a párrímes forma sokkal könnyebbé tenné a csata részletező leírását, pontos adatok közlését, a dal a részletgazdagabb. Ennek az a magyarázata, hogy a kép volt a bambergi röpirat lényegi része, itt voltaképp a szöveg az illusztráció, és a rendelkezésre álló helyet töltötték meg annyi szöveggel, amennyi oda fért. Ez is azt a sejtést erősíti, hogy a bambergi röpiratban szereplő párrímes vers a későbbi, egyfajta kivonat Mert Sporer dalából.²³ Miután nagyon valószínű, hogy a két nyomtatvány egy műhelyben, Hans Hergotéban vagy feleségéében készült, csak úgy értelmezhetjük a kétféle feldolgozást, hogy a nyomdász igyekezett két módon is kiaknázni a kezébe került dal nyújtotta lehetőségeket, és így növelni a bevételeit. A dal kinyomtatása után elkészítette az egylapos nyomtatványt egy nagyalakú csataképpel, a dal verssorait is felhasználva. Mint mondtuk, egy harmadik, prózai beszámolót is többször kinyomtattak ebben a műhelyben, sőt, nemcsak

²¹ A metszet utánnyomását Kunigunde Hergotin műhelye később is felhasználta, így egy 1532-es, szintén a török háborúhoz kapcsolódó, magyar vonatkozású tudósító énekben, „Ein hübsch new lied von dem Scharmützel/ der geschehen ist wider die Türcken. Im thon von der schlacht vor Pauia/ Was wöll wir aber heben an.” Ennek egyetlen példánya maradt fenn, a zwickaui Ratsschulbibliothekben a 30.5.20.(12) jelzet alatt őrzik, a Mert Sporer dalát is tartalmazó kolligátumban, VD16 száma ZV 24907. A dal szövegét egy rövid tanulmánnyal kiegészítve rövidesen közölni fogjuk.

²² Az aktuális internetes VD16-ban digitalizálva közölt 1526-os német nyomtatványok jelentették az elérhető forrásokat. Több nyomda használt ekkor a Hergot-műhely betűkészletéhez hasonló betűket. A bambergi lap címének nagybetűi mellett a vers kis ,y', nagy ,E' és főleg nagy ,H' betűi alapján lehetett egyértelműen beazonosítani a nyomdát.

²³ Bleyer Jakob megjegyzi, hogy a mohácsi csatáról szóló német históriás énekek egyike, a *Kleglich so will ich heben an* kezdetű szintén hasonló módon plagizál, mint a bambergi metszet párrímes szövege, a nagyon népszerű, *Fröhlich so wil ich singen* kezdetű dalból vesz át öt versszakot, a szövege majdnem felét. BLEYER, i. m. 419.

Mert Sporer dala, hanem egy Lajos király halálára írt siratóének is megjelent Kunigunde Hergotin kiadásában,²⁴ tehát a friss magyarországi események iránt a fennmaradt nyomatok tanúsága szerint a Hergot-nyomda tulajdonosai különösen érdeklődtek ebben az időszakban, és részben nekik köszönhetően értesült róluk a nürnbergi közvélemény.²⁵ Különböző kortárs eseményekről szóló német nyelvű tudósító énekek egyébként is nagy számban kerültek piacra innen.²⁶

Fontos az a tipológiai hasonlóság is, ami a Bambergben őrzött egylapos nyomtatvány, illetve más, a törökellenes háborúk csatáit ábrázoló, későbbi nürnbergi rölapok között felfedezhető. Ezek közé tartoznak Bécs 1529-es, Kőszeg 1532-es és Buda 1541-es ostromának Erhard Schön által készített ábrázolásai.²⁷ Közülük a monumentális budai látkép alatt az 1541-es metszeten szintén párrímes vers található. Itt a szöveg Hans Sachs munkája, a nyomdász Stephan Hamer (a nyomtatványon a Steffan Homer zu Nurenberg névalak szerepel), a megrendelő pedig Wilhelm von Roggendorf császári tábornok, aki I. Ferdinánd számára rendelte meg a képet.²⁸ Az ábrázolás néhány eleme (például a landsknechtek alakja), a nyomtatványon kép és szöveg egymáshoz viszonyított arányai és a két párrímes beszámoló szövege is nagyon hasonló. Közismert, hogy Kőszeg 1532-es ostromának első ismert ábrázolását szintén Erhard Schön készítette. E metszet alatt a nyomtatványon vers ugyan nem szerepel, de a címe szinte teljesen megegyezik Hans Sachsnak az ostromról Knittlversben készített művével.²⁹ Minthogy ez különösen hosszú, 194 soros, a monumentális csataképpel együtt nem fért volna fel egy fölió méretű nyomtatványra. Azt is tudjuk, hogy az 1529-es bécsi ostromról Hans Sachs több verset is készített egy hiteles beszámoló (Peter Stern von Labach feljegyzései) alapján Niclas Meldemann nyomdász és metsző felkérésére.³⁰ Végül valamilyen okból ekkor nem jelentek meg ezek a versek, és jórészt csak Hans Sachs műveinek 1558-as ösz-

²⁴ KERTBENY Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok, 1454–1600*, Budapest 1880, 270.

²⁵ Hans Hergot nyomdájából már 1524-ben került ki magyar vonatkozású nyomtatvány (VD16 U 152), *Es ist ein Christenliche ordnung gemacht worden vnd bestettiget von dem... König Ludwig zů Hungern vnd Böhaim vnd von dem gantzen land der gemayn*. Ebből őriz példányt az OSZK is, Ant. 4474 jelzet alatt.

²⁶ Hans Hergot műhelyében három, Kunigunde Hergotinében 23 olyan nyomtatvány készült, mely bekerült a *Repertorium...* forrásai közé, és számos egyéb olyan éneket is kinyomtattak, melyek formailag nem tartoznak a mesterdalok közé. Hergotin második férje, Georg Wachter 18 nyomtatvánnyal szerepel a repertóriumban. Ennek alapján egyértelmű, hogy a családhoz kötődő nyomdának jellemző terméke volt a pár ívből álló aprónyomtatvány, melynek címlapján valamilyen metszet szerepel, tartalma pedig egy dalból (gyakran tudósító énekből) állt. Ebből a szempontból csak a Gutknecht-család (Jobst, Christoph és Friedrich), Valentin Neuber, illetve Hans Guldenmund mérhető hozzájuk a nürnbergi nyomdászok közül.

²⁷ A metszetek reprodukció: GEISBERG 1974, i. m. (1. jegyzet), 4. kötet, G. 1251–1252, G. 1246–1247, G. 1269–1273.

²⁸ Sachs további verseket is írt az 1541-es eseményekről, l. erről BLEYER i. m. 540–547.

²⁹ *Hans Sachs*, szerk. Adelbert von Keller, Stuttgart, Tübingen, 1870, (Bibliothek des litterarischen Vereins, 103), 2. kötet, 434–439.

³⁰ Hans Sachs verseit a bécsi ostromról bőséges magyarázatokkal kiadta KÄBDEBO, Heinrich, *Die Dichtungen des Hans Sachs zur Geschichte der Stadt Wien*, Bécs, Faesy & Frick, 1878. Peter Stern von Labach beszámolóját a bécsi csatáról, amit Meldeman beszerzett és Sachs rendelkezésére bocsátott, megjelentette Kunigunde Hergotin vagy második férje, Georg Wachter is (VD16 S 8928). Az OSZK is őriz egy példányt, ennek jelzete Röpl. 127. Lásd még erről: Ursula TIMANN, *Untersuchungen zu Nürnberger Holzschnitt und Briefmalerei in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts mit besonderer Berücksichtigung von Hans Guldenmund und Niclas Meldeman*, Müns-

szkiadásában kaptak helyet. Meldemann pedig egy olyan metszetet készített, mely körformában ábrázolta a város ostromát, de ezen Sachs egyik verse sem kapott helyet,³¹ és Erhard Schön híres, Bécs ostromát ábrázoló metszetén szintén nincs vers.

A tény, hogy Hans Sachs a törökellenes háborúk számos eseményéről beszámol párrímes versekben, és a csataképekhez készített versei azt is felvetik, hogy a Bambergben fennmaradt metszeten szereplő szövegnek lehet-e köze a híres mesterdalnokhoz. A bambergi szöveg indítása kísértetiesen hasonlít a bécsi csatáról írt egyik beszámolója (*Historia der türckischen Belagerung der statt Wien, mit handlung beyder theyl auff das Kurtzest ordentlich begriffen*) kezdetéhez.³² Ráadásul Hans Sachstól nem lenne idegen, hogy valaki más beszámolóját dolgozza át párrímes versekben: ezt tette Peter Stern von Labach szövegével is. Időrendben egyébként ez lenne Sachs első beszámolója a törökellenes háborúk eseményeiről. A feltevést, hogy Hans Sachs írhatta volna a bambergi lapon szereplő verset, valószínűleg mégis el kell vetnünk, egyrészt mert a mohácsi csatáról készült metszeten a szöveg nincs szignózva (pedig Sachs szinte minden versét saját nevének említésével zárja), másrészt mert a párrímes vers túl sok szövegszerű egyezést mutat a Mert Sporer dallal, néhol elrontja a rímeit, s általában elég ügyetlen formai szempontból. Úgy érezzük, bár időben megelőzi, kvalitásaiban a most előkerült szöveg ugyanúgy alulmúlja Sachs csataleírásait, ahogyan a bambergi metszet Erhard Schön és a hozzá hasonló művészi színvonalú metszők képeit.

SELÁF LEVENTE–TÓVIZI ÁGNES

ter-Hamburg, 1993, 111. A Timann által Meldemannnak attribuált metszetet a korábbi szakirodalom Hans Sebald Beham művének tartja (vö. HOLLSTEIN, i. m. 3. kötet, 226).

³¹ Meldemann kiadta Stern von Labach általa kiegészített, prózában írt beszámolóját is.

³² A Bécsről szóló versezet így kezdődik: „Als man zehlt fünffzehn hundert jar / Darzu neun und zwanzig fürwar / Nach des Herren Christi geburt, / Von dem türchen belegert wurd / Die namhafftig statt, wien genant, / An der Tonaw im Osterland...”, KÄBDEBO 1878, i. m. 7.